

STANIMIROVIĆ DRAGAN,
asistent

**Dr Radomir D. Lukić: SOCIOLOGIJA MORALA; Srpska akademija
nauka i umetnosti, Beograd, 1974,
str 607 + 76.**

»Savremena civilizacija je u krizi, sukobi u njoj su brojni i duboki. Hoće li preživeti ili će, poput svojih prethodnica, iščeznuti u pesku vremena? Odgovor traže mnogi lekari nagnuti nad njenom posteljom.

»Jedna od njenih vrlo ozbiljnih bolesti je moralna bolest. Moral je nesumnjivo bitan deo svake civilizacije. Ako je on bolestan, kakve su posledice za civilizaciju, za čoveka, za društvo? I šta se može učiniti da se pomogne?«¹⁾

Ovim rečima profesor R. d. Lukić počije svoje najnovije veliko delo i njime utemeljuje jednu od posebnih socioloških disciplina u nas.²⁾ Međutim, moglo bi se reći da utemeljuje sociologiju morala uopšte kao posebnu sociologiju, budući da on prvi, daje jedno celovito sociološko delo o moralu, nastavljajući delo nekoliko svojih sjajnih prethodnika³⁾, koji su utrli put sociološkoj nauci o moralu svojim sistematskim razmatranjima pojedinih pitanja iz ove oblasti.

Celovitost i sistematičnost ovog dela, njegova sadržinska punoća i obim, mogu navesti čitaoca da delu postave nesrazmerno visoke zahteve. Time bi, mislimo, kritika ovog dela promašila svoj cilj, tj. ostala bi na nivou: tzv. negativne kritike, ograničene i nestvaralačke kritike. Zato ovo delo ne treba ocenjivati kao potpunu sociološku studiju, nego prvenstveno kao jednu sintetičku teoriju o moralu. Potpuna sociološka studija, uostalom, ne bi sad još bila moguća ne samo zato što mnoga važna pitanja iz sociologije morala nisu uopšte ili nisu dovoljno razrađena, nego ni zato što je čak i ovako oskudnu građu koju je sociologija morala sakupila nemoguće sintetizovati jednim pojedinačnim naporom. To je bio razlog više da pisac čak ni svoje

¹⁾ Piščev predgovor »Sociologiji morala«, str. XIII.

²⁾ Unekoliko se sociološkim problemima morala bavio A. Popović u svojim delima: »Religija i moral«, Beograd, 1933. i »Moralni zakon, I: Prirodni moralni zakon«, Beograd, 1938. Više se etičkim problemima bavio, ali pretežno sa filozofskog stanovišta, M. Kangrga: »Etički problem u djelu Karla Marksa«, Zagreb, 1963. i »Etika i sloboda«, Zagreb, 1966. V. takođe i V. Pavićević: »Osnovi etike«, Beograd, 1967..

³⁾ E. Dupréel: »Traite de morale«, I—II, Bruxelles, 1932; G. Gurvitch: »Moral theorieque et science de mouers«, Paris, 1937; A. Šiškin: »Osnovi marksističkoj etiki« Maskva, 1961; M. Ossowska: »Socjologia moralności«, Warszawa, 1963.

teorijske postavke ne izvlači uvek iz sociološke građe, nego da se radije njome služi primera radi u zasnivanju istorijsko-materijalističke teorije o moralu.

Svoju **Sociologiju morala** prof. Lukić je podelio na: Uvod, u kome razmatra pojam i razvoj sociologije morala, Deo I, u kome razmatra moral kao društvenu pojavu, Deo II, u kome razmatra odnos morala i društva i Zaključak, u kome razmatra savremene društvene procese i budućnost morala. Zatim slede: spisak radova navedenih u knjizi, skraćeno izlaganje dela na engleskom jeziku — Summary — na blizu 60 stranica knjige i, na kraju, spisak imena. Bilo bi izvrsno da je dat i registar pojmova, naročito zbog polemičkog karaktera dela.

1. U uvodnim izlaganjima prof. Lukić najpre podvrgava kritičkom razmatranju mogućnost sociologije morala. Počev od tada on kroz čitavo delo vodi polemiku sa raznim shvatanjima o pojedinim pitanjima sociologije morala, strogo vodeći računa da izbegne terminološku i tim više da uspostavi sadržinsku polemiku. Razmatrajući razloge za i protiv, on zaključuje da je moguća sociologija morala, jer je moguće sociološko saznanje o moralu kao društvenoj pojavi, o uticaju morala na društvo i posebne društvene pojave, o uticaju društva i društvenih pojava na moralne društvene procese kao društvene procese (ne na njih kao duhovne procese, duhovne pojave) a time i na moral kao društvenu (ne duhovnu) pojavu⁴⁾. Pošto je moral nešto nesumnjivo dato, društvena činjenica, koja stvarno postoji u svesti ljudi i utiče na njihovo ponašanje, pisac zaključuje da je o moralu moguća nauka, dakle i sociologija, a otuda i marksistička sociologija.⁵⁾

Predmet sociologije morala — proučavanje društvene strane morala — prof. Lukić deli na tri glavna dela: proučavanje društvene prirode morala, uticaj društva na moral i uticaj morala na društvo.

U istraživanju društvene prirode morala, sociologija morala treba da utvrdi šta je moral sa sociološkog stanovišta tj. iz čega se sastoji, da utvrdi da sociološki pojam morala. Pošto se moral može sociološki odrediti kao društvena norma, kao društveni proces, kao društvena tvorevina, kao društvena delatnost itd., potrebno je utvrditi iz koje se vrste društvenih pojava on sastoji, tim pre što se moral sociološki može shvatiti i shvata se različito ne samo terminološki nego i stvarno.

Pošto odredi oblast i vrstu društvenih pojava u koje moral spada (genus proximum), sociologija morala mora da utvrdi i razliku između njega i drugih sličnih pojava iste vrste (differentia specifica). Na tom polju je ona još daleko od rešenja.

Pošto su procesi obrazovanja, funkcionisanja i menjaja morala i društveni i individualni procesi (kao i svaka duhovna tvorevina), sociologija morala mora da istražuje njihove unutrašnje zakonitosti i zakonitosti njihove veze s drugim društvenim pojavama. Nažalost, i ovde je sociologija morala tek na svom početku.

Druga strana lika sociologije morala — metodološka — takođe nije još dovoljno osvetljena. Metodologija istraživanja morala je trostruka. Najpre se moraju koristiti ogovarajući metodi psihologije, da

⁴⁾ Str. 8.

⁵⁾ Str. 11.

bi se saznali odgovarajući psihički procesi. Zatim se koriste odgovarajući metodi duhovnih nauka, da bi se iza psihičkih procesa otkrio moral kao duhovna pojava, odnosno da bi se tačno saznao. Tek potom dolazi do primene pravih socioloških metoda. Razume se da su u stvarnosti ovi metodi tesno isprepleteni u jedno jedinstvo, kao što je i moral jedinstvo ovih triju vrsta procesa.

Pored već poznatih teškoća sociološkog metoda odn. socioloških metoda, pisac smatra da su problemi metoda sociologije morala još složeniji zato što je moral tvorevina difuznog, neorganizovanog društva. Zbog toga što moral niko ne propisuje, što se niko ne brine o njegovom sprovođenju, što se ne zna da li se primenjuje i koliko, što nigde nije jasno i precizno formulisan, a još manje napisan, ne zna se čak ni kakav je tj. kako glase njegove norme. Uz sve to, moral je najdublja unutrašnja pojava u čoveku, te njegovo saznanje i nije moguće nekim objektivnim sociološkim metodima.⁶⁾

S obzirom na predmet izučavanja sociologija morala je u tesnoj vezi sa kulturološkim naukama o morolu (moralnom analitikom i moralnom dogmatikom) i filozofskim disciplinama koje proučavaju moral. Naročito se u filozofskim disciplinama nalaze mnoge pretpostavke proučavanja morala. Tako problem uzročnog (naučnog) objašnjenja morala neizostavno polazi od pretpostavke izvesnog determinizma morala, što je jedan od osnovnih problema ontologije morala. Ne manji značaj imaju gnoseologija i aksiologija morala.

Najveću pažnju prof. Lukić posvećuje odnosu sociologije morala i maralne aksiologije, odn. posebno normativne etike, s kojom je u najtešnjoj vezi.

Sušтина odnosa ovih dveju disciplina, koja je izazvala najviše rasprava i razmimoilaženja, svodi se na pitanje da li sociologija morala može da zameni normativnu etiku, odnosno da li sociologija morala može da formuliše idealan moral. Ako se ostave po strani stvarno terminološke i formalne rasprave (nauka koja bi zamenila normativnu etiku bila bi zaista normativna etika, ako je ova moguća kao nauka), stvarno pitanje je: da li je moguće da se na osnovu sociologije morala (dakle, nauke, a otuda nauke uopšte) utvrdi naučan, objektivni moral⁷⁾, da li nauka može da stvori naučni moral? Kao posebno se javlja pitanje da li moguća Marksova i marksistička normativna etika.

Iz celokupne rasprave autor izvodi zaključak⁸⁾ da nijedna nauka, pa ni sociologija (što važi i za sociologiju morala), ne može da stvori naučan, objektivan moral, niti da da naučnu ocenu postojećeg ili bilo kog drugog morala. Isto tako, moguća je Marksova i marksistička normativna etika, ali ona ne može biti i naučna.

Nauka ne stvara moral. Moral stvaraju ljudi sami, sopstvenim subjektivnim sudovima vrednosti. Ali taj stav ne treba shvatiti tako da nauka ne može znatno da utiče na stvaranje i primenu morala. Naprotiv. Pisac ističe »bar devet tačaka« uticaja sociologije morala odn. nauke na moral.⁹⁾

⁶⁾ Str. 27—28.

⁷⁾ E. Westermarck: Ethical relativity, London, 1932.

⁸⁾ Str. 81.

⁹⁾ Str. 84—85.

Nauka znatno utiče na stvaranje opšte slike sveta i čoveka, a time i na stvaranje sudova vrednosti i tim posredstvom i na moral. Drugo, nauka može utvrditi opšti zakon o određenosti sadržine morala izvesnim činionicima i time pomoći u svrsishodnom stvaranju morala. Treće, nauka može odrediti sadržinu morala u pojedinim »nivoima« sistema vrednosti i time pomoći usklađivanju vrednosti u okviru moralnog sistema. Nauka, proučavajući moralne društvene procese može doprineti efikasnosti morala (četvrto), njegovoj ostvarljivosti (peto), posledicama odn. menjanju (šesto), usklađivanju (sedmo), potpunijoj primeni (osmo), međusobnoj toleranciji ljudi i naporima za što veće izjednačavanje morala, s težnjom ka stvaranju jedinstvenog opštečovečanskog morala (deveto).

2. U (terminološki) prvom delu knjige (Moral kao društvena pojava) prof. Lukić najpre određuje pojam morala. Postupajući po osnovnim pravilima dobre terminologije da se moralom nazove ono što većina niziva moralom, pisac određuje sadržinski i formalni pojam morala.

Sadržinski (materijalni) pojam morala označava vrstu društvenih normi koje imaju određenju sadržinu. Problemi nastaju kod određivanja sadržine. Obično se sadržina određuje pojmovima **dobro** (resp. **zlo**) ili **moralno dobro**, a po mišljenju autora najbolje je odrediti je pojmovima **čoveštvo** (ili **čojstvo**) odn. **ljudskost**.¹⁰⁾ Razmatrajući razna shvatanja o dobru odn. moralnom dobru, autor zaključuje da se ovi pojmovi ne mogu sadržinski tačno odrediti, te da se ni moral ne može sadržinski odrediti. Ostaje nepoznato da li on misli da se moral iz razmatranih shvatanja ne može sadržinski odrediti (odn. **još** se to ne može), ili se **uopšte** (po svojoj prirodi, uvek tj. nikad) ne može sadržinski odrediti. Ova dilema pojedinih čitalaca biva razvijana kasnijim razmatranjima autora, ali i čitaočevim načinom mišljenja na relaciji materijalno-formalno.

U novije doba se sve više koristi formalno određivanje pojma morala — dakle ne **šta** moral određuje kao moralno ljudsko ponašanje, nego **kako** on to određuje — i autor se priklanja tom načinu. Na osnovu rešenja terminoloških pitanja, autor se odlučuje da moralom nazove skup obaveznih, imperativnih normi. Genus proximum morala je norma, a jedna njegova differentia specifica je obaveznost. Obaveznost je društvena (spoljna, heteronomna) i individualna (unutrašnja, autonomna). Ova druga vrsta obaveznosti je specifičnija crta morala. Glavna njena obeležja su: 1. bezuslovnost-samociljnost (kategoričnost, apsolutnost), 2. vrednost, 3. dobro kao vrhovna moralna vrednost (ne utvrđujući šta je to moralno dobro po svojoj sadržini; u protivnom bi se odredio sadržinski pojam morala), 4. posebno moralno osećanje, 5. trenutačnost, 6. pritisak na ljudsku prirodu, 7. ljudskoća (ljudskost) — ne određujući sadržinu ovog pojma, 8. griža savesti kao sankcija. Društvena obaveznost morala obezbeđuje se specifičnim (moralni prezir i moralno gađenje) i drugim moralnim sankcijama (javni prezir, osuda, ukor, prinudne mere).

¹⁰⁾ Str. 102—103.

Pošto je odredio opšti pojam morala, prof. Lukić određuje sociološki pojam morala. Pretpostavka sociološkog određenja pojma morala je određivanje morala kao društvene pojave.

Prvenstveno je moral, međutim, duhovna pojava odn. norma, iskaz koji postoji samo idealno, ne realno, ne aktuelno. Tek kao psihička pojava moral postoji realno kao sadržaj svesti. Iz svesti pojedinca moral može putem saopštavanja »preći« u svest drugog. Taj put je proces društvenog opštenja (komunikacija) i tako moral postaje društvena pojava. Sam proces odvija se pomoću određenih materijalnih pojava, prenosnika, znakova. Ali ovaj proces nije prost zbir dvaju individualnih ponašanja, nego se njihovim povezanim delovanjem stvara nova pojava — moralna društvena pojava, nastala putem moralnog društvenog procesa.

Iz ovakve konstrukcije prof. Lukić izvodi sociološki pojam morala: »moral je društvena duhovna tvorevina, tj. skup, splet društvenih procesa opštenja među članovima pomoću određenih materijalnih znakova, koji (znaci), svojom relativnom trajnošću i usled određenog društvenog pritiska, omogućuju da ovi procesi imaju uvek relativno istu sadržinu, tj. da se njima saopštavaju ista značenja. Od drugih društvenih tvorevina moral se razlikuje time što mu je sadržina koja se saopštava moralna norma, odn. moral kao duhovna pojava.«¹¹⁾

Pošto je odredio sociološki pojam morala, prof. Lukić izlaže društveno-moralne procese: 1. obrazovanje morala (stvaranje, širenje, nasleđivanje i usvajanje morala), 2. funkcionisanje morala (održavanje i primeana morala) i 3. menjanje morala (po oblicima, sadržini, obimu i načinu). Time uspostavlja osnovu za razmatranje odnosa morala i društva, što je samo konsekvencija određivanja pojma morala ili, bolje rečeno, to je stvarno određivanje, suštinsko određenje morala.

3. U drugom delu knjige nalazi se obrazloženje pretpostavki navedenih u uvodu i u prvom delu knjige. Razmatranje odnosa morala i društva autor je podelio na dva odeljka. U prvom odeljku razmatra uticaj društva na moral, a u drugom razmatra uticaj morala na društvo.

Prethodna razmatranja po logici stvari, ali na maestralan način, posvećena su istraživanju osnova morala. Ovde se prvo precizno iznose glavna mišljenja o osnovu morala i daje se njihova analiza. Radi potpunosti razmatra se čak i metaetičko poimanje morala, ali u meri koja ne opterećuje. Posle rasprave o nadiskustvenom osnovu morala, autor prelazi na raspravu o čoveku kao osnovu morala. Tu kritikuje shvatanja o instinktu, emocijama i osećanjima kao osnovima morala, zatim o intuiciji i razumu i najzad o moralnosti i društvenosti kao osnovu morala. Posle rasprave o čoveku kao osnovu morala, autor iscrpno analizira i kritikuje razna nefunkcionalistička i funkcionalistička shvatanja o društvenom osnovu morala.

Osnov morala prof. Lukić određuje kako se to, inače, podrazumeva u sociološkoj i filozofskoj literaturi: kao krajnji (odnosno početni) ili najvažniji uzrok određene pojave, pri čemu se misli da osnov određuje samu suštinu, bit pojave, a ne njene sporedne elemente ili svojstva.¹²⁾

¹¹⁾ Str. 127.

¹²⁾ Str. 289.

Iz prethodnog stava, pak, ne može se izvući zaključak da je osnov morala isključivo i nužno jedan. Isto tako iz činjenice da je moral društvena pojava, ali i lična, ne proizilazi nužno da on ima dvostruki osnov, jedan: ličan, individualan; drugi: društven — jer je moguće da osnov ličnog morala bude društven, kao što i osnov društvenog morala može biti ličan, pojedinačan. Metodološki se ovo shvatnje izvodi iz jednog opštijeg socioiloškog stava o odnosu čoveka i društva. Sve specifično društvene pojave ne mogu se objasniti samo društvom, nego i čovekom pojedincem, a i obratno. Nema društva bez čoveka, niti čoveka bez društva. Društvo i čovek se međusobno stvaraju. Otuda je stvaralaštvo ona bitna veza između čoveka i društva koja određuje najtačnije suštinu čoveka i društva. To shvatanje Marks izražava u postavci da je čovek biće prakse, a Lukić u postavci da je čovek stvaralačko biće.¹³⁾ Pošto je stvaralaštvo svrhovito delovanje, delovanje po sebi, slobodno delovanje, delovanje subjekta, ono je suprotstavljeno nesvrhovitom delovanju kao delovanju po drugom, po objektu, po nužnosti. Na ovaj način autor smatra: »osnov morala se može otkriti ako se shvati da je stvaralaštvo ostvarenje svrha. A svrhe su vrednosti... Za vrednost je vezana i pojava norme... sredstvo za ostvarenje vrednosti.«¹⁴⁾

Moralne vrednosti čine suštinu i osobenost čoveka, tako da bez njih, smatra autor, nema čoveka. »Tu leži ljudski neposredan osnov morala i njegova obaveznost. Tu leži i kategoričnost, bezuslovnost ove obaveznosti. Moral ne služi ničim drugom do samom sebi, tj. očuvanju ljudskog identiteta, ljudske suštine čoveka... Moral čovek obavezno hoće, jer ne može da ne želi da bude čovek i da ostane čovek uprkos svemu.«¹⁵⁾

Pošto je odredio osnov morala, prof. Lukić nastavlja kritičkim razmatranjem glavnih društvenih činilaca morala. Po njegovom shvatanju ima više društvenih činilaca morala, ali su glavni činoci oni koji određuju tip društva, odnosno ekonomske društvene formacije kako ih shvata Marks. Slede društvene zajednice (međudruštvene: čovečanstvo, crkva; potpune: narod, nacija, država; delimične: porodica, dečja skupina, škola, naselje, zanimanje, staleži, kaste, klase itd.), zatim društveni procesi (demografski, privredni, politički, vaspitni itd.) i kultura.

U drugom odeljku drugog dela knjige autor razmatra obrnut uticaj, tj. uticaj morala na društvo.

4. U zaključku knjige prof. Lukić razmatra glavne savremene društvene procese u vezi sa budućnosti morala: razvoj nauke i tehnike, povećanje stanovništva, povećanje blagostanja, smanjenje rada, menjanje sastava društva, urbanizaciju, etatizam i superorganizovanost, ujednačavanje čovečanstva, promene u kulturi, postvarenje čoveka i društva.

Razmotrivši i kritički ocenivši savremene društvene procese, a prethodno i istoriju i menjanje morala, autor razlaže optimistička i pesimistička shvatanja o budućnosti morala i opredeljuje se za jedno

¹³⁾ Str. 367.

¹⁴⁾ Str. 368.

¹⁵⁾ Str. 371, 372—373, 376, 378.

srednje rešenje. On ne veruje da će se čovek ikad toliko usavršiti da mu moral neće biti potreban. Naprotiv, brze savremene promene u društvu i prirodnoj sredini zahtevaju da se uloga morala sve više razvija, ne samo kao mogućnost, nego i kao nužnost daljeg usavršavanja i prilagođavanja ljudi. Kao zajedničko stvaralaštvo ljudi, moral će sve više postati društveni, ali ne u protivrečju sa ličnim moralom, nego u saglasnosti s njim. »Sudbina morala je, dakle, vezana za sudbinu čoveka — završava svoje delo prof. Lukić — ni »natčoveku« ni »potčoveku« moral nije potreban i oni ga neće stvarati. On je bitno ljudski i s čovekom stoji ili pada.«¹⁶⁾

Sociologija morala, najnovije delo profesora R. Lukića, najveći je i najcelovitiji pojedinačni doprinos sociologiji morala. Ujedno, to je i prvo sistematsko celovito delo u ovoj nauci. Činjenica da je to prvo ovakvo delo još više uvećava ne samo njen značaj, nego i inače visoka naučna i stilska svojstva sociologije morala.

U odnosu na ranija dela ovog pisca, knjiga je znatno tolerantnija prema drugim i drukčijim shvatanjima, polemički ton je mirniji ili bar ugladeniji. Pri tom kritika ništa nije izgubila od već uobičajeno (za pisca) munjevitog refleksa, municioznih zapažanja i blistavog nadgrađavanja već zatečenih i pritikovanih misli. Šta više, bliskost ovog dela onemogućava nam da ga vidimo u celini i u njegovom najboljem svetlu. Tek kad se pojave druga ovakva dela, te budemo mogli da ih poredimo s ovim, moći ćemo da damo realniju ocenu njegove vrednosti.

Čitalac će u mnogo čemu naći i elemente za svoje neslaganje u pogledu sadržine, sistema, načina izlaganja tuđih i piščevih gledišta. Ali će to neslaganje biti takve prirode da će motivisati čitaoca da uloži veći trud u razumevanju piščevih objašnjenja i razmatranja sociologije morala. A već je i to neuporediv doprinos ove briljantne sociološke teorije o moralu.

---

¹⁶⁾ Str. 607.